

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskolája

**ROMÁN NEMZETISÉGI OKTATÁSPOLITIKA A XX. SZÁZAD ELEJI MAGYAR
KIRÁLYSÁGBAN**

A Lex Apponyi erdélyi és partiumi előzményei, vitái, következményei

doktori (PhD) értekezés tézisei

Szerző:

Köő Artúr

Témavezető:

dr. Makkai Béla CSc egyetemi docens

Budapest, 2023

I. A kutatási célok meghatározása, a histogrammái áttekintés fényében

2009-ben az ELTE Tanítóképző Karán Dr. Donáth Péter ösztönzésére és támogatásával kezdtem a Lex Apponyira vonatkozó kutatásaimat. Ebben szerepe volt annak, hogy szívesen és aktívan látogattam a tanár úr szemináriumait és előadásait, aki a magyarországi tanítóképzés – beleértve a nemzetiségi tanítóképzést is – történetéről, múltjáról többször és hosszasan beszélt. Már a kutatás elején kiderült, hogy a törvénycsomagnak az Osztrák-Magyar Monarchia minden nemzetiségére vonatkozó hatásait vizsgálni embert próbáló vállalkozás, szinte lehetetlen. Így adott volt a feladat: le kell szűkíteni a kutatást, egy nemzetiséget kell górcső alá venni. Mivel Erdélyben születtem és az általános iskolát ott végeztem el, így a román nyelvismeret birtokában nagyon gyorsan megszületett döntésem, a Lex Apponyinak (1907. évi XXVII. törvénycikk) az erdélyi románságra gyakorolt hatását kezdtem el vizsgálni. Szerencsés helyzetnek bizonyult, hogy erdélyi magyarként több éven keresztül megtapasztaltam azt, hogy milyen kisebbségi sorban élőként iskolásnak lenni, a számomra idegen államnyelvet kötelezően tanulni. Mindez segített abban, hogy a források feldolgozása akképpen menjen végbe, hogy az empátia ellensúlyozza a magyar voltamból természetesen adódó lehetséges részlehelést.

A kutatás legelején szembesültem azzal, hogy választott témámról nagymonográfia nem született, a kortársak és az utókor történészeinek tollából egy-egy nemzetiségre fókuszáló kismonográfiák, tanulmányok, rövidebb elemzések azok, amelyekre támaszkodhatok. A Lex Apponyit vizsgáló munkák többségének célkeresztjébe a szlovák és román kisebbség került. A dualista korszak nemzetiségi problémáival foglalkozó, a rendszerváltás után alkotó történészek nagy része az objektivitásra törekszik (pl. Anka László, Orosz László). De nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a román nemzeti kérdéssel foglalkozó magyar történészek álláspontjára legnagyobb hatással Dolmányos István marxista történésznek a Századokban 1968-ban megjelent tanulmánya volt és van. Dolmányos megállapításai visszaköszönnék a rendszerváltás utáni magyar és nemzetközi szakirodalomban is, ami azért sajnálatos, mert a történész nagyon leegyszerűsítve közelítette meg Apponyi Albert kultuszminiszterségét és a nevéhez köthető oktatásügyi törvénycsomagot, így abban csupán a magyar kormányzat „elnyomó nemzetiségpolitikáját” látta és láttatta olvasóival. Mindez tévútra visz a 20. század eleji Magyar Királyság nemzetiségi oktatáspolitikájának vizsgálatakor.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött azon anyaga, ami gróf Apponyi Albert 20. század eleji

kultuszminiszterségéhez kötődött, az 1944–45-ös, illetve az 1956-os harci cselekmények során keletkezett tűzben megsemmisült. Már önmagában ez is azt eredményezi, hogy kutatásom ismert, kevésbé ismert és többségében eddigi ismeretlen adalékokkal szolgáljon.

A román szerzők által írt munkákat szinte kivétel nélkül jellemzi az elfogultság, az objektivitás hiánya, így kifejezetten fontosnak tartottam, hogy a disszertáció megírása során a lehető legtöbb primér forrást használjam. Tudatában voltam annak, hogy a román levéltári dokumentumok, iskolai értesítők, újságok, naplók, levelek, visszaemlékezések stb. felkutatása és feldolgozása segítségemre lehetnek abban, hogy sokkal reálisabb és árnyaltabb képet kapjak az általam vizsgáltakról. Felmerült bennem kérdésként az is – látva a kortársak és a későbbi román történetírás magyar kormányzattal szemben megfogalmazott kritikáit és értékítéleteit –, hogy a Magyar Királyság szomszédságában lévő, úgyszintén soknemzetiségű Románia hogyan biztosította kisebbségeinek az oktatást a 19–20. század fordulóján. Milyen jogokat biztosított számukra? Ez azért is érdekes, mert jelentős számú magyar kisebbség is élt az akkori Román Királyságban.

Apponyi Albert kultuszminiszterként a „magyar nemzeti irányt, az egységes magyar állameszme érvényre juttatását” hangsúlyozta az oktatásügy minden szektorában, s ennek megpróbált érvényt is szerezni. Ugyanez a koncepció azonban már elődei (Eötvös Lóránd, Walassics Gyula, Berzeviczy Albert, Lukács György, Tost Gyula) miniszteri munkáját is jellemezte. Olyannyira, hogy Berzeviczy Albertnek (aki 1905–1906-ban töltötte be a vallás- és kultuszminiszteri posztot) az 1868. évi népoktatási törvény kiegészítését célzó törvényjavaslata – többek között a magyarosító törekvései miatt – szolgált mintául Apponyinak az 1907. évi oktatásügyi törvénycsomag megalkotásához.

Mindezeket figyelembe véve adódott az első kutatási kérdés: miért éppen 1907-ben, Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterségének ideje alatt emelkedtek törvényerőre az oktatás fejlesztését célul kitűző, az általános magyar politikai közakarattal egybevágó törvényi szabályozók? Az a feltételezés fogalmazódott meg bennem, hogy olyan eseményekre kellett sor kerüljön, amelyek arra sarkallták a magyar politikai életet irányító személyeket, hogy a Magyar Királyság oktatásügye kapcsán változtatásokat eszközöljenek. De mely események lehettek ezek?

Stelian Mândruț 1995-ben megjelent munkájában mutatta be a Román Nemzeti Párt képviselőinek 1905 és 1910 közötti parlamenti tevékenységét. A gróf Apponyi Albert kultuszminiszter által 1907. február 21-én beterjesztett törvénycsomag kapcsán a szerző azt fejtegette, hogy ekkor a román képviselők a „legvadabb parlamenti küzdelmeiket” folytatták, s

a nemzetiségi képviselők „bátor” magatartást tanúsítottak. A beterveztett törvények kapcsán kialakult viták, felszólalások megismerése, elemzése, értékelése megkerülhetetlen. Ennek fontossága vált bizonyossá, amikor szembesültem azzal, hogy az Apponyi által beterveztett törvényjavaslatokról szóló parlamenti viták egyikén hangzott el a magyar parlamentarizmus egyik legnagyobb botrányát (a Vaida-Voevod ügy, 1907 áprilisában) eredményező felszólalása.

A román nemzetiségi képviselők és a román egyházi vezetők tiltakozásának feltérképezése újabb kutatási kérdéseket vetett fel: Melyek a román lakosság tiltakozásának formáit, már amennyiben voltak ilyenek. Kik voltak azok, akiket mozgósítani lehetett? Kik vállalták magukra a szervezés feladatát? Csoportos tiltakozási hullámról beszélhetünk csak, vagy akadtak magánakciók is? Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés, ahol a jelenlévők kimondták Erdély Romániához csatolását, egy sikeres tömegrendezvény volt. A kor lehetőségeit figyelembe véve gyorsan és nagy számban érkeztek meg a résztvevők. Így érdemes minden század eleji román tömegmozdulást úgy is vizsgálni, mint egy esetleges „gyakorlat”, „próba”.

Román Nemzeti Párton belül rögtön megalakulása (Szerdahely, 1869) után komoly vita folyt arról, hogy részt vegyenek-e a választásokon és a magyar országgyűlés munkájában vagy sem, azaz, hogy aktív vagy passzív politikát folytassanak. Az 1900-as évek elejére az a generáció, amely a passzivitás mellett kardoskodott – s vitte sikerre, hogy ez az álláspont legyen az egész párt irányvonala – „kikopott” és egy új, fiatal, lendületes román értelmiségiekből álló nemzedék vette át a párt irányítását. A helyzet megváltozását jól mutatta az, hogy 1905 januárjában a párt nagyszebeni értekezletén Gheorghe Pop de Bășești-et elnökké, Vasile Lucaciut főtitkárrá választották, valamint úgy döntöttek a jelenlévők, hogy megtartják ugyan az 1881-es programpontokat, de egyértelműen vállalják a politikai aktivitást országos szinten is. A párt vezető politikusai ekkor már olyan személyek voltak, akik (fel)ismerték a lehetőségét annak, hogy miképpen kell Európában – a megfelelő személyeket a románság ügyének megnyerve – annak a látszatát kelteni, mintha a magyarországi nemzetiségek üldözése soha nem látott méreteket öltött volna.

Jól mutatja ezt, hogy a román politikusok a Magyar Királyság és a Román Királyság keretei között folytatott propagandatevékenység mellett a Lex Apponyi elleni tiltakozást nemzetközi szintre is elvitték. A szakirodalomban két név fordul elő gyakran, mint a nemzetiségi ügynek „megnyert” külföldi híres személyiségek. Bjørnstjerne Bjørnson irodalmi Nobel-díjas norvég író is, a norvég himnusz szövegének atyja és Lev Tolsztoj az orosz és világirodalom egyik

legnagyobb szerzője. Ezért a kutatási feladatok közé felvettem annak vizsgálatát, hogy hogyan vélekedtek valójában az 1907. évi oktatásügyi törvényről e két híresség.

Octavian Căpățînă 2014-ben megjelent könyvében, amelyben „Erdély, a Tisza Alföldje és Pannónia” kulturális, felekezeti, etnikai múltját vizsgálja, ugyanazt a megállapítást teszi, mint a román történészek többsége: A Magyar Királyság a történelem során a „román faj” létszámának csökkentésére törekedett, amelynek négy eszköze volt: az elmagyarosítás, a népirtás, a területszerzés és az üldözés. A „magyarosítás” egyik eszközének tekinti – a hadseregben végbemenő identitásrombolás mellett – a népoktatást, ami magyar törekvések szempontból már a 19. század végén komoly eredményeket tudott felmutatni, s amely az Apponyi-féle 1907. évi népiskolai törvényekben, s az azt követő (a Lex Apponyi végrehajtásának jegyében zajló) években csúcspontot ért el. A szerző állításainak igazolása érdekében magyar szerzők munkáinak adataira hivatkozik. Az egyik ilyen Halász Ferenc 1902-ben megjelent könyve, amelynek címe: Állami népoktatás. Halász könyvének adatait figyelembe véve Căpățînă azt állítja, hogy 30–40.000 román veszítette el identitását és lett magyarrá a Sebes-Kőrös vidékén az állami népiskoláknak köszönhetően. Nagy-Küküllő vármegyében pedig az 1879-ben nyitott állami népiskolák munkájának eredményeképpen a magyar nyelvet kezdte a lakosság használni. Vajdahunyad szénbányászainak – kiknek 80 %-a román nemzetiségű volt – gyermekei az állami népiskoláknak köszönhetően már magyaroknak vallották magukat, s mindezt egy generáció alatt érte el az állam – állítja a román szerző, megint csak a Halász által leírtakra alapozva. Căpățînă állítása szerint a vajdahunyadi tankerületben 1907 és 1911 között a tanfelügyelő 125 román felekezeti iskolát szüntettet meg és 80 állami iskolát hozott helyettük létre, míg a zempléni tankerületben 1911-re – a tanfelügyelő állítása szerint tíz év alatt – 127 román tannyelvű oktatási intézményt szüntettek meg és nyitottak helyettük kizárólag magyar tannyelvű iskolákat. A fentiekben említett Halász-féle könyvhöz hasonlóan, a magyar állam asszimilációs politikájának bizonyítékát látja még a román történetírás a következő munkákban: Telkes Simon: Hogyan magyarosítsuk a vezetékneveket?; Balogh Pál: A népfajok Magyarországon; Beksics Gusztáv: A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön; Huszár Antal: A magyarországi románok. Mindezek alapján úgy gondolhatnánk, hogy az erdélyi románság száma a századfordulón csökkent, sokan a román identitásukat elvesztették és magyarrá lettek, azaz az asszimiláció útjára léptek.

A kérdéskör azonban ennél bonyolultabb. Ezért a kutatást az alábbi területekre is kiterjesztettem: egyrészt bemutatom mindazokat a népoktatásra vonatkozó állami intézkedéseket, amelyek a népoktatás színvonalának emelésére, de ezzel egy időben a

nemzetiségek asszimilálására voltak hivatottak az 1800-as évek végén. Másrészt megpróbálók választ adni arra, hogy mindezek az asszimilációs kísérlet miatt nem vezetett sikerre. Harmadrészt elemzem egy, a 19–20. század fordulóján élő román értelmiségi, Ioan Russu-Şirianu – bár a román történészek ritkán hivatkoznak rá – megdöbbentő statisztikai adatait arra vonatkozóan, hogy miként változott az erdélyi románság lélekszáma a dualizmus időszakában, azon belül is a 19. század utolsó évtizedében.

A Magyar Királyság más nemzetiségeinek körében is hatalmas felháborodást kiváltó Lex Apponyi születése előtt, közben és után is alig akadt olyan meghatározó magyar politikus, aki a korszak „magyar szupremácia” elvét félretéve tudta volna értelmezni a nemzetiségi – s értelemszerűen a magyar–román – kérdést. Egy ilyen – ebben a tekintetben is – kivételes politikus volt Tisza István. A románokkal való egyezkedésre Tiszát több olyan probléma is sarkallta, amelynek megoldása a Magyar Királyság szempontjából „létkérdésnek” tűnt. Az 1910-es választási győzelem után – igaz ekkor még nem miniszterelnökként – felhívásban kérte a román főpapságot a közeledésben való „partnerségre”. Ifj. Zichy János gróf kultuszminiszterként felszólította a tanfelügyelőket arra, hogy „kezeljék enyhén a magyar tanítási nyelv érvényesülésére kiadott rendelkezéseket, s legyenek különösen előzékenyek a román egyházi és iskolai hatóságokkal szemben”, Székely Ferenc igazságügy-miniszter pedig arra utasította az ügyészeket, hogy ne szorgalmazzák a román izgatási pereket. Az a tény, hogy a Nemzeti Munkapárti kormány a románokkal történő megegyezési szándékának első lépése az Apponyi-féle törvények „előzékeny” betartatása volt, jól mutatja azt, hogy mennyire kényes pont volt a román–magyar viszonyt illetően az 1907-ben született oktatási törvény, és lehetőséget kínál arra, hogy az ettől kezdődő és az I. világháború kezdetéig húzódó egyeztetéseken keresztül megvizsgálhassuk: a „Lex Apponyi” kritizált paragrafusainak módosítására hajlandó volt-e a magyar kormány? Abban az esetben, ha igen, akkor bizonyítékot nyerhetünk arra, hogy a román nemzetiségi vezetők az iskolákon keresztül történő magyarosítás problémájával kapcsolatosan nem a megoldás lehetőségét keresték, hanem annak állandó „életben tartására” törekedtek, ezzel erősítve Európa országaiban az Osztrák–Magyar Monarchiáról kialakított elítélő véleményt (lásd: „népek börtöne”). Vagy az történt, hogy hajlandó volt ugyan a magyar kormány az 1907-es népiskolai törvény módosítására, s tett is ez irányba mutató intézkedéseket, de a közigazgatás alapvető területi egységének, a vármegyének vezetői és a tanfelügyelők nem tettek túl sokat annak érdekében, hogy a nemzetiségek „érezzenek” valamit mindebből? Abban az esetben, ha ez így volt, akkor érthető, hogy lehetetlenné vált az, hogy a román nemzetiség vezetői egy kicsit is higgyenek az Apponyi-féle

iskolai törvény elfogadhatóvá formálásában, és így elképzelhető, hogy csak az idő húzására törekedtek. Ezt szem előtt tartva kell vizsgálni a magyar kormányt képviselő Tisza István és a román nemzetiséget képviselők (egyházi és világi) közötti levélváltásokat, levéltári dokumentumokat.

Petrusán György (Gheorghe Petruşan) a Szegen élő román anyanyelvű nyugalmazott egyetemi tanár a Foaia Românească magyarországi román hetilap centenáriumi kiadásában „A magyarországi románok és az 1918. évi egyesülés” címmel jelentetett meg írást. Ebben a munkájában felvázolta a 20. századi fordulat előzményeit, megemlítve a dualizmus időszakában végbemenő, a nemzetiségek anyanyelvét és kultúráját ért „támadásokat”, melyek – meglátása szerint – a közoktatási törvényeken is nyomon követhetőek. Az erdélyi román irodalom szakértője értekezésében leírja, hogy a tanügy „elmagyarítására” hozott jogszabályok a 19–20. század fordulóján sorozatban jelentek meg, melyek a magyarországi románok magyar állammal szembeni lojalitását próbára tették. A kor magyar oktatáspolitikájának törekvéseit – Petrusán, illetve az általa idézett Magyar Piroska megfogalmazása szerint – Apponyi Albert 1907. évi törvénye „koszorúzta” meg, amely a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”. Az Apponyi-féle törvény – állítja a nyugalmazott professzor – „cassus bellit teremtett a magyarok és románok között”, és „elidegenítette a nem magyarokat a közös hazától, Magyarországtól”. Mihail Golu román oktatásügyi miniszter 1992-ben, amikor azt igyekezett megindokolni, hogy miért nem tanulhatják az erdélyi magyar tanulók a történelem és földrajz tantárgyakat anyanyelvükön egyes évfolyamokon, hivatkozott az Apponyi által beterjesztett és az országgyűlés által elfogadott 1907-es törvénycsomagra. Apponyi Albert törvényjavaslatát még el sem fogadták, de a hazai és a külföldi sajtó (román politikusok közbenjárásnak köszönhetően is) már heves támadást indított ellene. A magyar oktatáspolitikai asszimilációs szándéka vitathatatlan, azonban túlzás az 1907. évi XXVII. törvénycikket úgy jellemezni, hogy az a „magyar embertelenség és zsarnokság notórius példája”, mint ahogy Petrusán professzor vagy Magyar Piroska tette. Miért fordulhat elő mégis, hogy az Apponyi-féle törvényekre a rendszerváltás után is ehhez a meghatározáshoz hasonlóan hivatkozhat a román oktatásügyi miniszter, úgy, hogy érvelése a nemzetközi és a román közvélemény számára is elfogadható?

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött azon anyaga, ami gróf Apponyi Albert 20. század eleji kultuszministerségéhez kötődött, az 1944–45-ös, illetve az 1956-os harci cselekmények során

keletkezett tűzben megsemmisült. Már önmagában ez is azt eredményezi, hogy kutatásom ismert, kevésbé ismert és többségében eddigi ismeretlen adalékokkal szolgáljon.

II. A kutatás folyamata: a szakirodalom feldolgozása és a levéltári források feltárása

A kutatás – értelemszerűen – a téma megismeréséhez szükséges, alpműveknek tekinthető monográfiák elolvasásával kezdődött. A teljesség igénye nélkül ezek az alábbiak:

- ✓ Száz Zoltán (1976): A brassói román iskolák ügye a századvég nemzetiségi politikájában. Külön lenyomat a Történelmi Szemle 1976/1–2. számából
- ✓ Köpeczi Béla főszerk. (1989): Erdély rövid története. Akadémia Kiadó. Budapest.
- ✓ Raffay Ernő: Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtés 1866–1920. Budapest (Kárpátia Stúdió), 2010.;
- ✓ Pölöskei Ferenc: Tisza István és kora. Budapest (Éghajlat Könyvkiadó), 2014.;
- ✓ Gheorghe Platon (coord.): Istoria românilor vol. VII. Tom II. De la independență la marea unire (1878–1918). [A románok történelme. VII. kötet, II. rész. A függetlenségtől a nagy egyesülésig (1878–1918)] București (Editura Enciclopedică), 2003.;
- ✓ Stelian Mândruț: Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partii Național Române din Transilvania între anii 1905–1910. [A nemzetiségi mozgalom és a Román Nemzeti Párt erdélyi képviselőinek parlamenti ténykedése 1905 és 1910 között.] Oradea (Editura Culturală Cele Trei Crișuri), 1995.;
- ✓ Liviu Maior: Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare (Studii). [Alexandru Vaida Voevod. Hatalom és rágalmozás (Tanulmányok).] București (Editura RAO), 2010.

A kutatás ezen fázisának végén jutottam arra ez elhatározásra, hogy igyekszem olyan szakirodalmat is felkutatni, melyeket a témánk kapcsán ritkán, vagy egyáltalán nem szoktak hivatkozni. Az Országgyűlési Könyvtár folyamatos látogatása mellett utaztam Kolozsvárra, abban reménykedve, hogy kitűzött célomat elérem. Fáradozásaim, utazásom meghozta gyümölcsét. Sikerült megtalálnom és elolvasni több olyan munkát, mely a Lex Apponyi göröcső alá vételében meghatározó, ugyanakkor ritkán hivatkoztak, hivatkoznak ezekre. Megint csak a teljességre törekvést mellőzve említenék néhányat ezek közül:

- ✓ Teodor V. Păcățian: Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară. [Aranykönyvek, avagy a magyar korona alatt élő románok politikai küzdelmei.] Sibiu (Tiparul tipografiei arhidiecezane), 1910.;
- ✓ Flaminia Faur: Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907. [A bihari románok megnyilvánulásai az 1907-es iskolatörvény tervezete ellen.] Oradea (Fundăția culturală „cele trei Crișuri”), 1994.;
- ✓ Octavian Căpățînă: Cultură, confesiune, etnie, și rasă în Transilvania, Câmpia Tisei și Panonia. [Kultúra, vallás, etnikumok és rasszok Erdélyben, a Tisza Alföldjén és Pannóniában] Cluj-Napoca (Casa Cărții de Științe), 2014.;
- ✓ Barabás Endre: A román kormány miként tette hírhedtté a magyar (Apponyi-féle) törvényeket a román parlamentben a román közvélemény és a Népszövetség előtt. Budapest (Népies Irodalmi Társaság), 1931.;
- ✓ Onisifor Ghibu: Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria. [Egyházi és iskolai élet szervezése Erdélyben és Magyarországon.] București (Institutul de Arte Grafice „Nicolae Storilă”), 1915.;
- ✓ Huszár Antal: A magyarországi románok. Budapest (Magyar Királyi Állami Nyomda), 1907.

Az Országos Pedagógiai Könyvtárban és Múzeumban néztem át azokat a fennmaradt, 20. század elején kiadott iskolai értesítőket, melyek olyan oktatási intézményekből származnak, ahova román nemzetiségű diákok is jártak. Abból a megfontolásból tettem, hogy az értesítők véleménynyilvánítási felületként szolgálhattak a kor pedagógusai számára, ahol álláspontot foglalhattak Apponyi oktatásügyi törvényei kapcsán is a tanítók.

Bár – mint említettem – a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött azon anyaga, ami gróf Apponyi Albert 20. század eleji kultuszminiszterségéhez kötődött, az 1944–45-ös, illetve az 1956-os harci cselekmények során keletkezett tűzben megsemmisült, az irattár megmaradt dokumentumai között próbáltam olyan forrásokra bukkanni, melyek fontos részét képezték kutatásomnak.

Első körben az alábbi levéltári forrásokat tanulmányoztam: A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki iratait; a Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott, valamint miniszterelnöki dokumentumait; az Őfelsége Személye Körüli Magyar Királyi Minisztérium; valamint a Képviselőház és Nemzetgyűlés elnöki és általános anyagait. Mivel Tisza István magyar miniszterelnök a román nemzetiségi vezetőkkel való megegyezési kísérletének egyik fontos pillérét képezte a Lex Apponyi revideálása, a Magyarországi Református Egyház Zsinati

Levéltárában található gróf Tisza István iratokat is tanulmányoztam. A konvenció oktatásra vonatkozó részleteinek prioritást adva vágtam bele a dobozok tartalmának átvizsgálásába.

Értelemszerűen arra is törekedtem, hogy a magyar levéltárak mellett lehetőség szerint minél több partiumi és erdélyi levéltár iratcsomóit bevonjam a kutatásba. Így esett a választásom a Román Nemzeti Levéltár Fehér Megyei (Gyulafehérvár), Arad Megyei (Arad), Bihar megyei (Nagyvárad), Kolozs Megyei (Kolozsvár) Igazgatóságainak egyes fondjaira; valamint a Nemzeti Történelmi Központi Levéltárának Bukarestben található közoktatásügyi irataira.

A fentebb felsorolt levéltári forrásokat feldolgozva jelentős mértékben bővült a disszertáció forrásbázisa.

A magyar parlament házszabályain, a magyarországi Rendeletek Tárán, valamint a Képviselőházi Naplókön kívül elolvastam és kutattam a Román Királyság azon törvény- és rendeletgyűjteményeit, a bukaresti parlament képviselői és szenátori vitáit, ahol a Lex Apponyi szignifikánsan megjelent.

A kutatásomban nagy segítséget jelentettek a kor sajtótermékei. A magyar újságokon kívül (pl. Az Újság, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Népszava, Néptanítók Lapja) több, mint tizenöt román lap (Adevărul, Foia Românească, Gazeta Transilvaniei, Neamul Românesc etc.) cikkei azok, melyeket segítségül hívva próbáltam a 20. század eleji román nemzetiségi oktatáspolitikára kapcsán minél több információra szert tenni.

III. A kutatás eredményei

A Lex Apponyiról nagymonográfia máig nem született. A megjelent munkák közül is kevés olyan van, ahol a szerző nem csak a magyar nyelvű forrásokat vizsgálta, hanem a román, szlovák, szerb stb. nyelvű iratokra is támaszkodott. Azt gondolom, hogy az általam elvégzett kutatás – még akkor is, ha a téma kapcsán teljességre nem törekszik, csupán fontos adalékokkal kíván szolgálni, illetve, azzal, hogy román nyelvű források sokasága került feldolgozásra –, hiánypótló.

A Magyar Királyság 19. század végi, 20. század eleji nemzetiségi oktatáspolitikáját vizsgálni azért is fontos, mert – mint azt a disszertációban részletesen bemutattuk – az utódállamok történetírása, de még a szocializmus időszakának egy-egy magyar történésze is (lásd. Dolmányos István), nagyon leegyszerűsítve vázolta fel azt a képet, hogy Magyarország nemzetiségeit elnyomó, az iskolai oktatást segítségül hívva erőszakkal asszimiláló állam volt a századfordulón.

A kutatás román nyelvű forrásokra támaszkodva bizonyítja be, hogy az oktatáson keresztüli asszimilációs szándék a 19-20. század fordulóján nem magyar sajátosság. Az az állami koncepció, amely az oktatás színvonalának növelését összekapcsolta az egységes nemzetállam létrehozásának víziójával, nem csak a Magyar Királyságra jellemző a 19–20. század fordulóján, hanem a szomszédos Román Királyságra is. Spiru Haret kultuszminiszterségének ideje (1897–1899, 1901–1904 és 1907–1910) alatt hatalmas fejlődésen ment keresztül a román oktatásügy, melynek egyik bizonyítéka, hogy gyarapodtak az elemi népiskolák és nőtt az írni-olvasni tudók száma. Valóban igaz az, hogy a miniszternek köszönhetően lett a román néptanító „a falu első és független embere”, akinek „feladatköréről nem egy ideális falu, hanem az illető tanító faluja tényleges erkölcsi, kulturális, szociális, gazdasági állapotának fokozatos és évről-évre ellenőrzött továbbfejlesztését tűzte ki”. Ugyanakkor az oktatás fejlesztése, az iskolák és az írni-olvasni tudó állampolgárok számának növelése összekapcsolódott egy olyan asszimilációs törekvéssel, amely azt eredményezte – sok más egyéb tényezővel egyetemben –, hogy a századforduló után tíz évvel a romániai kisebbségek létszáma rohamosan csökkenni kezdett.

A kutatási terv részét képezte annak a kiderítése: milyen esetek játszhattak közre abban, hogy éppen 1907-ben, Apponyi vallás- és közoktatásügyi miniszterségének ideje alatt emelkedtek törvényerőre az oktatás fejlesztését is célul kitűző, az általános magyar politikai közakarattal egybevágó törvényi szabályozók. Az egyik ilyen esemény volt az 1906-ban megrendezett bukaresti kiállítás is, ahol az erdélyi román tanítók magatartása nagy szerepet játszott abban, hogy egy évvel később megszületett a „Lex Apponyi” néven ismertté vált törvénycsomag. A román és magyar forrásokra támaszkodva a disszertáció bemutatja, hogy a kiállításon részt vevő pedagógusok nyilatkozataikkal, a kiállítási pavilonjuk tartalmával és kinézetével, fellépéseikkel annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az erdélyi románság jövője csak úgy biztosított, ha Erdély egyesül Romániával. Az erdélyi románok kiállítási csarnokának külső és belső része is piros-sárga-kék színekkel volt díszítve, s mindezt a kihívó magatartást a magyar hatóságokkal szemben fokozták azok a beszédek, amelyek romániai politikusok és magyarországi rendezők szájából hangoztak el. A romániai szónokok ugyanis úgy beszéltek határon túli testvéreikről, mint akik „az egész román faj ügyének hősei” és az „egységes román nemzeti kultúra” harcosai, mindezeket figyelembe véve pedig számíthatnak a romániai testvérek segítségére. Meghatottan vették át az erdélyi román tanítók a kapott román nemzeti zászlót, s megígérték, hogy ha hazatérnek „lelkes fiaikat nevelnek a nemzeti eszmének”. Mindezek az események nemcsak a magyar vezető politikusokat, hanem az egész magyar közvéleményt mélyrehatóan felháborították, s azoknak a magyar politikai irányzatoknak az

érveit támasztották alá, akik évek óta hibáztatták a magyar kormány nemzetiségi politikájának liberalizmusát. A bukaresti kiállítás tapasztalatai azt mondatták – Középajtai Barna Endrét idézve –, hogy „az ország belbékéjének megszilárdítása érdekében feltétlenül új csapást kell” a magyar politikumnak kezdenie, s ennek egyik feltétele az 1868. évi XLIV. tc. „újrarendelése”, mely az ország „belső békéje kifejlődésének legnagyobb akadályá”.

A századfordulón a román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és templom falain belül, legalább annyira ösztönzhatték Apponyi grófot az 1907. évi XXVII. törvénycikk előterjesztésére és elfogadtatására, mint a román fővárosban korábban történtek. A disszertáció eddig még fel nem tárt levéltári dokumentumokra támaszkodó eseteket mutat be (pl. Gotheás Lukrécia zsilymacesdparosenyi görögkatolikus felekezeti és román tannyelvű elemi iskola tanítónőjének fegyelmi ügye), amelyek bizonyítják, hogy a század elején a román egyházak papjainak és tanítóinak – a magyar állam ellen irányuló – politikai magatartása a korábban megszokottakhoz képest is több fegyelmi eljárás megkezdését és lefolytatását eredményezte. Ezek az esetek azonban arra is rámutatnak, hogy az erdélyi tanfelügyelők az őket ért vádakkal ellentétben, nem iskolabezárásokat szerettek volna, nem román pedagógusokat szerettek volna ellehetetleníteni, hanem – sokszor a törvények be nem tartásával – éppen a fegyelmi vétségeket elkövető tanítók ellen indított eljárások megszüntetéséért küzdöttek.

A románok vallási és politikai vezetői – szinte kivétel nélkül – 1907 tavaszán tiltakoztak az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen, megragadva minden lehetséges eszközt, kihasználva minden lehetséges fórumot. A leghevesebben tiltakozók egyike az az Alexandru Vaida-Voevod román nemzetiségi képviselő volt, akiről a rendszerváltás után – magyar részről L. Balogh Béninek, román részről Liviu Maiornak köszönhetően – több hiánypótló munka is született. Kutatómunkám egyik eredménye, hogy sikerült rekonstruálni mindazt Vaida-Voevod kapcsán, amit a korábbi munkák csak érintőlegesen tárgyaltak. 1907. április 8-án, az Apponyi-féle törvényjavaslat egyik vitanapján a tiltakozó román nemzetiségi képviselő a magyar parlamentarizmus egyik legnagyobb botrányát okozta egy magyarokat gyalázó vers felolvasásával. Voevod képviselőtársai felháborodásának mértékét látva beszéde másnapján vagy csak rövid ideig tartózkodott a parlament épületében, vagy be sem ment. Csupán április 10-én próbált a Ház előtt magyarázatot adni arra, miért is olvasta fel az országos felháborodást kiváltó verset, ennek ellenére az országgyűlés jegyzőkönyvi megrovásban részesítette a román képviselőt. Az eset után a román nemzetiségi képviselők úgy döntöttek, munkájuk eredményesebb lesz a közeljövőben, ha kompromittálódott képviselőtársuk nem mutatkozik a parlament épületében. Amiről még csak említés szintjén sem olvashattunk az eddig megjelent

munkákban, de a disszertációban részletesen bemutatásra kerül, az a második „Voevod-ügy”. Voevod csak június elején jelent meg ismét a parlamentben, de ellentétben azzal, amit áprilisi távozásakor reméltek – tudniillik, hogy a kedélyek csillapodnak majd a hetek teltével – emlékezetes eseményekkel párosult a visszatérés. A román nemzetiségi képviselőt több magyar képviselőtársa verbális és fizikai erőszakot alkalmazva arra kényszerítette, hogy elhagyja a parlament épületét. Hogy pontosan mi motiválta a Román Nemzeti Pártot arra, hogy pont június elején állítsa ismét „csatasorba” Voevodot nehéz rekonstruálni. Nem tartható kizártnak, hogy Ferenc József Budapesten tartózkodása (ekkor volt a fővárosban a király koronázásának jubileumi ünnepe) miatt döntöttek így. Egy esetleges botrány a király „előtt” – ami be is következett – javít(hat)ott a Bécsben komoly érdekérvényesítő munkát folytató román politikai körök esélyeit illetően.

Érdeemesnek gondoltam nem csak a román nemzetiségi vezető politikusok akcióit vizsgálni, hanem tanulmányozni azt is, hogy a szűkebben vett Magyarország (értsd Erdély nélkül) keleti részének román lakossága körében milyen tiltakozó megmozdulásokra került sor. A Bihar vármegyében lezajlott tüntetéssorozatot azért is tartottam fontosnak részletesen bemutatni, mert az ország keleti részében tapasztaltakhoz képest is nagy aktivitást mutattak az itt élő románok nemzetiségi jogaik megvédésének érdekében. Bizonyítható, hogy a román nemzetiségi vezetőknek, valamint az erdélyi román sajtóorgánumoknak jelentős hatása volt az itt élő nemzettestvéreikre, így nem véletlen, hogy több protestáló akcióra is sor került. A bihari román egyházak szervezett keretek között, gyűléseken foglaltak álláspontot, akárcsak a román tanítók, akik szakmai konferencián döntöttek arról, miként is vélekedjenek a törvényjavaslatról. Sok olyan román gyülekezet volt, aki fontosnak tartotta a hívek összehívását és a helyi szintű tiltakozást. Tiltakozó magánakciók is voltak ugyan, de talán a „legnépszerűbbek” a Nagyváradról megszervezett, a románok politikai vezetői által megtervezett tömegdemonstrációk voltak a vármegye román lakosú községeiben.

E tüntetések többsége békésen zajlott le, akadt azonban olyan – példának okáért a belényesi demonstráció –, amelyet erőszakkal félbe kellett szakítani. Belényesen mind a román szervezők, mind a magyar hatóságok követtek el hibát, a nemzetiségi politikusok pedig kihasználva a szituációt arra törekedtek, hogy a hazai és az európai közvélemény az esetről olyan képet kapjon, mely elhitheti, hogy a Bihar vármegyében rendezett tüntetések mindegyike ilyen körülmények között zajlik. Megfigyelhető, hogy akadtak olyan személyek (például Dumitru Lascu politikus, Vasile Babi hitelintézeti igazgató), aki a szervezett demonstrációk legtöbbször jelen voltak, mint szónokok. Feltételezhetően ez nem volt véletlen. Lascu jelenléte és beszédjei ugyanis nem csak a helyi románság feltűzésére jelentettek garanciát, de arra is,

hogy rajta keresztül a jelenlévők megismerik a Román Nemzeti Párt programpontjait. Bár látszólag eredménytelennek tűnnek a megszervezett demonstrációk, ugyanakkor látni kell, hogy tökéletes alkalmat nyújtottak arra, hogy a román nemzetiségi vezetők képet kapjanak arról, mennyire mozgósítható a vidék román lakossága és gyakorlatot szerezzenek az aktivizálásukban. E „gyakorlat” nélkül meggyőződésem, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés nem lehetett volna olyan sikeres, mint amilyen aztán lett.

A román politikusok a Lex Apponyi elleni tiltakozást nemzetközi szintre is elvitték. A nemzetiségi ügynek „megnyert” személy volt az irodalmi Nobel-díjas norvég író, Bjørnstjerne Bjørnson is. Bjørnsonnak kétségtelenül fontos szerepe volt az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségpolitikájának külföldi lejáratásában, de az Apponyi-féle oktatásügyi törvények ellen tiltakozó hírességek közé más ismert személy nevét is odasorolták. 1910-ben az európai körúton lévő Theodore Roosevelt (1901–1909 között az USA elnöke) a Ferenc Józsefnél Bécsben tett látogatását követően Apponyi éberhardi birtokára utazott. Négyszemközti beszélgetésük során Roosevelttel a következő kérdést tette fel a grófnak: Miért haragszanak külföldön önökre, magyarokra? Amikor Apponyi azt válaszolta, hogy csupán egyesek és nem mindenki haragszik a magyarokra, Roosevelttel több nevet is említett példaként, a Magyarországra megorrolt neves személyiségek közül. Lueger, Bjørnson, Clemenceau, Tolsztoj – sorolta.

Tolsztoj nevét 1907 októberétől rendszeresen együtt emlegették Bjørnsonéval, mint egy másik olyan neves irodalmi személyiséget, ki felemeli szavát az „elnyomott” magyarországi nemzetiségek érdekében. Tolsztoj Magyarországot elmarasztaló megnyilvánulásáról a Budapesti Hírlap és a Független Magyarország 1907. október 4-i számai közöltek részleteket. Ugyanezen a napon jelent meg Ady Endre cikke a Budapesti Naplóban arról, hogy „íme, Bjørnson után Tolsztoj Leo gróf is azt vallja, hogy humanizmusnak, haladásnak nem sok öröme telhet olyan emberben, mint Apponyi”. Az osztrák képviselőház október 30-ai ülésén Masaryk arról beszélt felszólalásában, hogy „mindenütt megértették a politikusok, amit Bjørnson és Tolsztoj a szlovákok érdekében írtak”. A magyar parlamentben is többször említették az orosz író nevét és álláspontját, melyet a Le Courrier Européen 1907. október 11-i számának közleménye Európa szerte ismertté tett. Csakhogy ez a bizonyos álláspont manipulált volt, Tolsztoj minősítése szerint is „csalás”. Disszertációmban bemutatom azokat a tényeket, melyek bizonyítják, hogy miért megtévesztés az, amit nem csak a kortársak, de a későbbi magyar és román történetírás egyaránt állít(ott) az orosz írózseni Lex Apponyival kapcsolatos véleményéről.

Octavian Căpățînă – a fentiekben már említett – 2014-ben megjelent könyvében a magyarosítás egyik eszközeként említette az oktatást, ami – állítása szerint – már a 19. század végén komoly eredményeket tudott felmutatni, s amely az Apponyi-féle 1907. évi népiskolai törvényekben, s az azt követő (a Lex Apponyi végrehajtásának jegyében zajló) években csúcsonosodott ki. Mindezt cáfolják Ioan Russu-Șirianu 1907-ben megjelent könyvének adatai. A *Româniile de peste Carpații* (A Kárpátokon túli románok) címet viselő könyvében a szerző a „Brassótól a Tiszáig” megtalálható, a Magyar Királyság fennhatósága alatt élő románok létszámát elemzi hiteles statisztikai adatokra támaszkodva. Az 1900-as népszámlálás adatai alapján, Magyarországon 2.799.479 román élt, ez az ország lakosságának 16,7 %-át jelentette. Az erdélyi megyék közül kilencben, az Erdélyen kívüli megyék közül pedig háromban alkottak többséget. Mindez azt jelenti – mutat rá a román író –, hogy a Magyar Királyságban a magyar után a román volt a legnagyobb népcsoport, ráadásul egy tömbben élt. Bár a magyarok aránya nőtt leginkább az országban a statisztikai adatok alapján, a második helyen a románság állt. 1890 és 1900 között a románok száma nőtt jelentősen Erdélyben, Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Fogaras, Kolozs, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Háromszék, Torda-Aranyos vármegyék területén. Ugyancsak nőtt a létszámuk – még ha nem is oly mértékben, mint az előbbieken – Csík, Hunyad, Maros-Torda, Szeben, Szolnok-Doboka vármegyékben. Sajnálattal állapította meg Russu-Șirianu, hogy „a tényleges” Magyarországon „a dolgok kevésbé állnak jól”. Nőtt ugyan a románság létszáma Arad, Bihar, Csanád, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy, Temes, Torontál, Ugocsa vármegyékben, de ez a növekedés alacsonyabb a magyarok számának gyarapodásához képest. Nem változott százalékos arányuk Máramarosban, s mind százalékosan, mind lélekszám tekintetében fogytak Udvarhely és Szabolcs vármegyékben. 14 erdélyi és 11 „magyarországi” vármegyében 1890 és 1900 között a románok száma 205.603 fővel nőtt, az egész királyság területét figyelembe véve pedig 210.413-al. Ez 8,12 %-os növekedést jelent.

Mindezek az adatok azt mutatják, hogy az erdélyi románok nem csak hogy ellenálltak az asszimilációs kísérleteknek, hanem sok esetben – a természetes szaporulaton túl – ők maguk asszimiláltak. Nem ők veszítették el az identitásukat és lettek magyarrá, hanem magyarok, németek és egyéb népek váltak románokká. Ennek köszönhetően a 20. század elejére az ország második leginkább gyarapodó népcsoportjává váltak. A „magyarosításnak” külön fejezetet szentelt a szerző. Hiába alakította a magyar állam vezetése a nemzetiségi vidékeken az iskolák kétharmadát állami intézménnyé, melyekbe négyszer annyi román gyerek jár, mint magyar, az „eredmény” a románságra nézve egyenlő a nullával – írta. A magyarosítási szándékkal községekbe küldött tanítók és tanítónők megtanultak románul, de olyan román település, mely

az iskolának köszönhetően lett magyarrá, nem létezett. Ami miatt a románság haragszik az nem más, mint az, hogy a gyerekek kulturális fejlődése stagnál, mivel hasznos dolgok helyett egy olyan nyelvet kell tanuljanak, amelyet, ha elvégzik az iskolát, sosem használnak, ugyanis nincs kivel magyarul beszéljenek. Miért lenne szükség az iskolai magyar nyelvoktatásra, amikor meglehet azt állami iskolák nélkül is tanulni, mint ahogy megtanulnak a magyarok is románul? – teszi fel a kérdést Ioan Russu-Şirianu. A románok a magyar nyelv megtanulására irányuló hajlandóságát mutatja a könyvben szereplő táblázat is, mely szerint átlagban 1000 románból 69 fő beszél azt. Ezzel szemben 383.000 magyar közül, akik Erdélyben a románok között élnek, 21.000 megtanult románul. A „Hódítások és veszteségek” címet viselő fejezetben Russu-Şirianu bemutatta azt is, hogy Erdély vármegyéiben konkrétan hány olyan község van, amelyet „elhódított” a románság a magyaroktól, s melyek azok, ahol az elmúlt időszakban az etnikai összetétel a magyarság számára változott kedvezően.

Bár a román nemzetiségi politikusok ügyes diplomáciával Nyugat-Európában elérték azt, hogy kialakuljon a Magyar Királyságról az a kép, mely szerint az asszimilálódni nem kívánó nemzetiségeket a legdurvább eszközöket bevetve üldözik, látnunk kell azt – s a disszertációban több konkrét esetet is hozok példaként –, hogy az államnyelv tanításával és tanulásával kapcsolatosan hozott törvények hivatalosan ugyan léteztek, de a gyakorlatba vagy nem ültették át őket, vagy be nem tartásuk esetén – a legtöbb esetben – elmaradtak a büntetések. Természetesen nem azt állítom, hogy törvények szigorú betartásával az állam biztosan „sikereket” ért volna el a románság asszimilációja terén, de az is tény, hogy így esélye sem volt céljának elérésére. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai között számos olyan esetre lehet bukanni, amely ezt alátámasztja. Példának okáért csak egy eset. Urbán Iván Arad vármegyei főispán 1905. március 26-án írt bizalmas levelet Berzeviczy Albert kultuszminiszterhez. Levelének tárgya: „A vármegye területén alkalmazott gkel. és gkath. román lelkészek, s tanítók hazafiatlan üzelmei stb.” A főispán a vármegye területén lévő járási főszolgabírók jelentései alapján tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a román papok és tanítók egyházi előjáróik tudtával „nem pártpolitikai, hanem feltétlen nemzetellenes működést folytatnak” és tevékenységüket az jellemzi, hogy uszítanak minden ellen, ami magyar, még az állami hatóságok ellen is. Urbán levelében arról panaszkodott, hogy az „oláh parasztok” az izgatók neveit nem hajlandóak elárulni, a vármegyének pedig nincsenek olyan emberei, akik felderítenék ezeket a személyeket. Elkeseredésében azt kéri a minisztériumtól, hogy küldjenek neki egy olyan névsort, amelyen vármegyéjének azon román papjainak és tanítóinak neve szerepel, akik államsegélyben részesülnek, hogy abban az esetben, ha az izgatók neve kiderülne és szerepelne a listán, akkor büntetésből legalább ezektől a

személyektől meg lehessen vonni az állam nyújtotta pénzsegélyt. Mivel nem kapott választ a minisztériumból, az aradi főispán májusban megismételte kérését, ezt követően pedig tájékoztatták, hogy a fizetés kiegészítésben részesülő tanítók nyilvántartását a magyar királyi tanfelügyelő vezeti az élvezett államsegély összegével együtt, így arra kérték a főispánt, hogy tőle kérje ki mindezeket az információkat. Minden valószínűség szerint a kért lista végül eljutott Urbánhoz, de mint láttuk a vármegyének nem volt kellő számú alkalmazottja a román tanítók politikai magatartásának és munkájának ellenőrzésére, a minisztérium az ilyen jellegű ügyeket – a válaszlevél születésének keltezéséből következően – nem tartotta „égetően” fontosnak, rendezendőnek, s amennyiben a lista birtokában akart is volna büntetni a főispán, nehéz elképzelni, hogy a segély megvonásán kívül „komolyabb” következménnyel kellett volna számolnia az illető papnak, tanítónak. Árulkodó az a tény is, hogy a főispán nem tudott arról, kinek a feladata az állami pénzsegélyben részesülő román papok és tanítók névsorának összeállítása.

Tisza István azon kevés vezető magyar politikusok közé tartozott, aki rájött arra, hogy az ország területi egységének megtartása és a Magyar Királyság helyzetének kedvező alakulása a forrongó Európában attól is függ, sikerül-e a magyar kormánynak megnyerni magának az erdélyi románságot és annak képviselőit. Ezeket szem előtt tartva kezdett tárgyalásokat folytatni a románság politikai és vallási vezetőivel. Az 1910 utáni magyar kormányok tehát mutattak hajlandóságot a románokat hátrányosan érintő törvények módosítására, így a „Lex Apponyi” korrekciójára is. A levéltári dokumentumokra támaszkodva megállapítható, hogy a románok kéréseinek száma és mértéke (az 1907. évi népoktatási törvények kapcsán is) az évek során egyre inkább nőtt. A tárgyalások kudarcának azonban korántsem csupán ez volt az egyetlen oka. Nagymértékben közrejátszott a kudarcban az is, hogy a második Tisza István-kormánynak ugyan voltak komoly intézkedései – oktatás terén is – amelyek mutatták a közeledési szándékot, de nem oly meggyőző számban, hogy a románok kételyeit a közeledési szándék komolyságát illetően eloszlathatta volna. A románság számára kevésnek bizonyuló intézkedések is sok esetben csak törvényi és rendeleti szinten léteztek, a gyakorlatban nem valósultak meg. A kormány próbálkozásainak „hullámai” megtörték ugyanis a vármegye vezetőinek és a tanfelügyeleti rendszer „szikláin”, így a románok ekkor már abszolút nem hittek abban, hogy komoly átvizsgálás és módosítás alá kerülnek az őket sértő törvények. Az 1911-ben megjelenő „Egyház és iskola” (Biserica și școala) címet viselő újságcikk panaszai, mely szerint a fogarasi román tanítók életét a magyar közigazgatási hatóságok kötözködései keserítik meg, 1913-ban is aktuális probléma maradt. Példának okáért Alsóporumbák község román lakói hiába döntöttek arról 1911-ben, hogy 1000 korona állami segélyt kérnek iskolájuk tanítóinak

fizetésemelésére, a megyei közigazgatás elutasította kérésüket, s a román lakosságot képviselő Ioan Şenchea 1912-ben a megyei gyűlésen még mindig tanítóik végzálása ellen emelte fel hangját. Şenchea szerint ismét a korábbi éveket idéző események zajlanak, de hozzá hasonlóan Nicolae Borza fogarasi egyházi vezető is a helyi magyar közigazgatás visszaéléseire világított rá a megyegyűlésen. 1913-ban panaszok sora érkezett a megyéhez a román községek lakóinak képviselői részéről, melyek süket fülekre találtak, olyannyira, hogy év végére a reusori (Râuşor), a dridifi (Dridif), a lucai (Luţa) és a breázai (Breaza) településeken lévő román iskolákat a tanfelügyelő alkalmatlannak találta az oktatásra és bezáratta, majd a község terhére magyar tanítási nyelvű községi iskolákat hozatott létre. Ékes példája a megyei közigazgatás meggondolatlan és érzéketlen intézkedéseinek a verseci főszolgabíró által 1912. január 27-ei cselekedete, amikor elrendelte – s a Temes megyei közigazgatási bizottság jóvá is hagyta –, hogy két temesvajkóci román tanító fizetését a Gergely-naptár szerint kapja, miközben tisztában volt azzal, hogy a „napár kérdés” a románság számára nemzeti, az egyházkongresszus illetékességéhez tartozó kényes kérdés.

Mindemellett a Román Nemzeti Párt szemszögéből a románság politikai jövője szempontjából négy legfontosabbnak tartott pont közül (pártjuk szabad működése, a „Lex Apponyi” eltörlése, román tisztviselők tömeges alkalmazása románok lakta vidékeken, minél több választókerület „megszerzése”), csak egyben sikerült megegyezésre jutni, s ez a párt legális működése volt. Az 1907-es népoktatási törvény esetében „félmegoldás” született. A törvény eltörlésére a magyar kormány nem volt hajlandó, annak „jóindulatú alkalmazására” azonban igen, amit azonban a gyakorlatban nem tudott érvényre juttatni.

A disszertáció rámutat arra, hogy sajtóhadjáraton kívül Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek lejárataiban a törvényszöveg tudatos félremagyarázása is segített. Constantin Angelescu román kultuszminiszter 1924-ben terjesztette a román törvényhozó kamara elé az állami elemi népoktatásról szóló törvényjavaslatát, mellékelve egy indoklást is. Az indoklásban említi az „erőszakosan magyarosító magyar törvényeket”, ezen belül is hivatkozik az 1907. évi XXVII. törvénycikk azon intézkedésére, ami – a miniszter szerint – nem csak a magyar nyelv, a történelem, földrajz, alkotmánytan, hanem még a számtan tanítását is magyar nyelven rendelte el a román tanítási nyelvű elemi iskolákban is. Állításának bizonyításaként hivatkozott „egy feltétlenül illetékes román adatforrásra”, az erdélyi görögkeleti román érsekség 1910 és 1914 közötti oktatásügyi inspektorának, dr. Onisifor Ghibunak 1915-ben Bukarestben megjelent könyvére, amelyben a szerző az erdélyi és magyarországi egyházak és iskolák szervezetét és mindennapjait ismertette. Csakhogy Ghibu teljesen mást írt munkájában, mint amit Angelescu mondott. A közoktatásügyi miniszter állítása szerint az inspektor könyvében ez áll: „Az

államilag segélyezett felekezeti iskoláknak öt tantárgyat (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) magyar nyelven kellett bevezetniük”, míg valójában Ghibu a következőket vetette papírra: „Az állam segélyezi a felekezeti iskolákat, ha ezek megfelelnek az általa követelt feltételeknek, azonban ezen esetben öt tantárgy (magyar nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan és számtan) tanítástervét az állam állapítja meg”. A fent megnevezett öt tantárgy magyar nyelven történő tanítása egészen mást jelent, mint az, hogy ez az öt tantárgyat az állami tanterv szerint kell tanítani. A román anyanyelvű Angelescu kizárt, hogy ne tudta volna Ghibu sorait pontosan értelmezni, feltéve, ha nem direkt akarta félreérteni.

Ez utóbbit támasztja alá, hogy 1925-ben hasonló eset történt. Angelescu közoktatásügyi miniszter az úgynevezett magánoktatási törvényjavaslatát szintén egy vaskos indoklást tartalmazó melléklettel nyújtotta be. Az indoklásnak nagyrésze ismét a „magyar kultúrpolitika barbár, elnemzetlenítő” voltát hangsúlyozta, és a Lex Apponyi 20. §-át idézte az erdélyi román ortodox érseki-konzisztórium iskolaügyi előadójának, Lazăr Triteanunak 1907-ben írt munkájából. „A törvény megállapítja a felekezeti tanítók fizetését és előléptetési fokozatait és megjelöli, hogy csak azok a nemmagyar tanítvány nyelvű felekezeti tanítók kaphatnak államsegélyt »akik az iskolában a magyar nyelvet, a számtant, történelmet, földrajzot és a hazai alkotmánytant magyar nyelven tanítják a Minisztérium által jóváhagyott óraszámokban és tanterv szerint és akik csakis a minisztérium által engedélyezett tankönyvet és tanszereket használják«. Hasonlóan »csak azok a tanítók kaphatnak államsegélyt, akik iskoláikban hazafias tartalmú olvasókönyveket használnak (20. §.)«. – olvasható Angelescu parlament elé terjesztett indoklásában. Triteanu műve azonban az Apponyi-féle törvény 20.§-ának román nyelvű szövegét a következő formában közölte: „Csak azok a magyar tanítvány nyelvű iskolákban alkalmazott tanítók kaphatnak államsegélyt fizetés vagy ötödéves-pótlék kiegészítésül, akik a 16. §-ban megállapított feltételeken kívül a következő feltételeknek is megfelelnek: 1. Ha ezekben az iskolákban a magyar nyelvet, a számtant, a hazai földrajzot és történelmet s még a hazai alkotmánytant (...) a felekezeti iskolákban a vallásügyi minisztérium által is engedélyezett tanterv szerint tanítják; azon esetben, ha az iskolafenntartó által javasolt tanterv nem nyeri el a miniszteri jóváhagyást, abban az esetben a miniszter által megállapított tanterv szerint történik a tanítás az általa engedélyezett tankönyvek és segédeszközök kizárólagos használatával. 2. Ha az illető iskolában a vallás és közoktatásügyi miniszter által is engedélyezett hazafias tartalmú olvasókönyveket és tanszereket használnak.” Feltételezhetően Angelescu itt is tudatosan járt el, elképzelhetetlen, hogy nem tudott volna különbséget tenni bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő tanítása és ugyanazon tantárgyak valamely tanterv szerinti tanítása között. Annak érdekében, hogy a benyújtott törvényjavaslatában szereplő, a

kisebbségeket hátrányosan érintő intézkedések kevésbé tűnjenek drasztikusaknak, a román oktatásügyi miniszter megpróbálta meglovagolni az amúgy is hírhedt 1907. évi oktatásügyi törvényekkel kapcsolatos indulatokat, amelyeket csúsztatásaival tovább szított. Tette mindezt úgy, hogy ismernie kellett az erdélyi román ortodox érsekség „szentszékének” végrehajtási utasításait is, melyeket éppen a 20. §. végrehajtása tárgyában adtak ki, s mely kimondta: „Valamennyi felekezeti iskolában – akár államsegélyes, akár nem – az összes tantárgyak kizárólag románul taníttatnak, kivéve a magyar nyelvet, melynek keretében felvételnek bizonyos dolgok a számtanból, történelemből, alkotmánytanból és földrajzból is. Mindaz, ami ezen tantárgyakból magyarul taníttatik, csak azután tanítható, miután előbb megtanulták románul az illető tanítási órákon és nem taníthatók a számtani, történelmi és alkotmánytani és földrajzi órákon, amelyeknek kizáróan román nyelvűeknek kell lenniük (...).”

Nagy-Románia a Lex Apponyi ellen folytatott „lejárató kampánya” nem ért véget az 1920-as évek közepén, 1930-ban ismét támadta azt. A közvetlen indítók Christine Bakker van Bosse holland Népszövetségi küldöttségi tagnak a „Les Minorités Nationales” 1930 januári számában megjelent „Voyage dans les Balkans” című cikke volt, amelyben részletesen beszámolt Olaszországban, Jugoszláviában és Romániában szerzett tapasztalatairól. Bakker van Bosse asszony írt a román állapotokról, ami felháborodást eredményezett a Népszövetségi Ligák kisantant delegátusai körében. A román küldöttség vezetője, Pancrati szenátor, szemproblémái miatt személyesen megjelenni nem tudott, de levelet intézett a Ligák főtitkári hivatala útján a küldöttség összes tagjához, melyben megkérdőjelezte Bakker van Bosse szavahihetőségét és tárgyilagosságát. Megpróbálta gúny tárgyává tenni a holland delegált cikkének Romániára vonatkozó részét és összehasonlításokat tett a dualizmus idejének magyar és az 1920-as évek román kisebbségi politikája között. Többek közt azt írta: „A mi iskolai törvénykezésünk ellen felhozott panaszok emlékezetünkbe idézik Apponyi gróf hírhedt iskolai törvényét, melynek a kisebbségekkel szemben érvényesített szigorúsága általánosan ismert és semmiképpen sem állja ki az összehasonlítást egyik román törvénnyel sem.” Zichy Ernő, mint Magyarország képviselője a Népszövetségi Ligák Uniójának kisebbségvédelmi bizottságában, pontos adatok hiányában nem tudott azonnal Pancrati vádaskodásaira reagálni, csupán három szempont kifejtésére volt kénytelen szorítkozni. Először kijelentette, hogy a következő ülészak alkalmával az Apponyi és az Angelescu-féle iskoláztatási törvények kisebbségi vonatkozású szakaszainak párhuzamos összeállítását fogja a Ligák elé terjeszteni, hogy ebből majd mindenki valós képet nyerjen. Másodszor idézte Apponyi grófnak 1929. július 26-án tett nyilatkozatát, mely szerint Magyarország nagyon elégedett lenne, ha az utódállamok az annyira kifogásolt Apponyi-féle törvény elvei szerint bánnának kisebbségeikkel, főként a magyarokkal.

Harmadszor pedig arra a vádra felelve, hogy a kisebbségek nem „lojálisak” új államukkal szemben, tehát a román kormányok kénytelenek szigorúan eljárni és mindenféle revíziós és irredenta mozgalmat lehetetlenné tenni, annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a kisebbségektől követelt „lojáliság” nem lehet feltétele, hanem csakis következménye a méltányos bánásmódnak. Különösen igaz ez olyan kisebbségekre vonatkozóan, amelyek „egy évezreden keresztül urai voltak annak a területnek, ahol most mások az urak és akiknek úgy történelmi múltjuk, mint kultúrájuk lényegesen különbözik annak a népnek történelmi múltjától és kultúrájától, amelynek járma alá – megkérdőjelezése nélkül és akarata ellenére – került, igazságtalan békeszerződések folytán”.

IV. A kutatási munka eredményeiből készült publikációk jegyzéke

Köő Artúr: A Bihar vármegyei román tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen. In: *Jogtörténeti Szemle*. 18. 3. (2020). 8-16.

Köő Artúr: Aggályos szellemiségű erdélyi román iskolák és magyar oktatáspolitikai válaszok a 20. század elején. In: *Polymatheia*. 17. 3-4. (2020). 107-120.

Köő Artúr: A Magyar Királyság XX. század eleji oktatáspolitikájának szerepe a Trianonhoz vezető útbán. In: *Történelemtanítás, Online történelemdidaktikai folyóirat*. 11. 3-4. (2020). <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2020/11/torteneszek-trianonrol-11-03-02/> (letöltés: 2022. 08. 09.)

Köő Artúr: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejáratása Trianon után. Constantin Angelescu és a Lex Apponyi. In: *Hitel*. 33. 11. (2020). 91-105.

Köő Artúr: A bukaresti kiállítás, ahogy egy karánsebesi román tanítójelölt látta: Pavel Jumanca visszaemlékezése az 1906-os rendezvényre. In: Berta Péter–Vizi László szerk.: *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019*. Budapest, Magyarságkutató Intézet (2020). 343-364.

Köő Artúr: Magyarosítási szándék a magyar népoktatásban. In: Szondi György–Toót-Holló Tamás szerk.: *Mi Magunk: Magyar identitás, magyar tradíció*. Budapest, Cédrus Művészeti Alapítvány (2020). 456-469.

Köő Artúr: Utolsó esély (A Lex Apponyi a Tisza István-féle magyar román közeledési kísérlet tükrében). In: *Hitel*. 33. 1. (2020). 79-107.

Köő Artúr: Az 1906. évi bukaresti jubileumi kiállítás és a „Lex Apponyi”: Adalék a nemzetkarakter és az állami reprezentáció viszonyának történetéhez. In: *Hitel*. 32. 6. (2019). 94-114.

Köő Artúr: Oktatás és nacionalizmus a XIX–XX. század fordulóján a Magyar és a Román Királyságban: A „Lex Apponyi” (1907:XXVII. tc.) és a Spiru Haret-féle oktatásügyi törvények. In: *Valóság*. 62. 1. (2019). 31-45.

Köő Artúr: *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Budapest, Underground Kiadó (2014).